

ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 341.231.14(100)

Т.О. Проценко,
доктор юридичних наук, професор
О.І. Логвиненко,
кандидат юридичних наук, доцент

**СВОБОДА ПЕРЕКОНАНЬ І ЇХ ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

У статті розглянуто міжнародний досвід забезпечення свободи переконань і вільного їх вираження. Визначено, що найдієвішим серед органів, створених ООН і Радою Європи, є Європейський суд з прав людини. Проте всі вони є лише додатковими інститутами до національних судів захисту конвенційних прав і свобод.

Ключові слова: свобода переконань, Комітет ООН з прав людини, Рада Європи, Хартія Європейського Союзу про основні права.

В статье рассмотрен международный опыт обеспечения свободы убеждений и свободного их выражения. Определено, что наиболее действенным среди органов, созданных ООН и Советом Европы, является Европейский суд по правам человека. Однако все они являются лишь дополнительными институтами к национальным судам защиты конвенционных прав и свобод.

Ключевые слова: свобода убеждений, Комитет ООН по правам человека, Совет Европы, Хартія Європейського Союзу об основних правах.

Paper describes the international experience of the ensurance of the freedom of convictions and their free expression. It is determined that the most effective among the bodies, created by the UN and the Council of Europe which have created some institutions for the protection of people, is the European Court of Human Rights. However, all of them are only the additional institutions for the national courts of the protection of the convention rights and freedoms.

Keywords: freedom of belief, the UN Committee on Human Rights, Council of Europe, the EU Charter of Fundamental Rights.

Права і основоположні свободи людини впродовж, принаймні, вже півстоліття, не є компетенцією лише окремої держави, а стали справою міжнародного співтовариства саме з того моменту, коли у низці найважливіших міжнародних угод вони були закріплені як загальнолюдські стандарти прав і свобод особи. Ще після Першої світової війни Ліга Націй зробила спробу створити механізм захисту окремих прав людини, який виявився доволі слабким. Вищим критерієм ступеня цивілізованості суспільства сьогодні вважається забезпечення державною владою прав і основних свобод людини в країні. Права і основні свободи людини, зокрема і свобода переконань і вільне їх вираження, які вчені відносять до універсальних прав і свобод, тобто таких, що належать усім без винятку людям, безвідносно до їх належності до певної національної, релігійної, мовної, культурної чи іншої групи (спільноти), гарантуються у конституціях багатьох демократичних країнах світу і є стрижнем низки міжнародних угод.

Кожна країна світу, яка взяла на себе зобов'язання виконувати норми міжнародних угод стосовно прав і основоположних свобод людини, має зробити їх пріоритетом у національному законодавстві. Норми, що містяться у міжнародних

угодах, обов'язкові для законотворчості розвинутих держав, тобто є міжнародними стандартами, які необхідно втілювати в життя не лише у процесі правотворення, а, що не менш важливо, – під час правозастосування. Джерела міжнародного права (міжнародний договір, міжнародний звичай, загальні принципи права, судові рішення й доктрини найвідоміших фахівців, правотворчі рішення міжнародних форумів тощо) є підґрунтям для національних законодавчих систем у різних сферах діяльності суспільства, зокрема і у забезпеченні свободи переконань і вільного їх вираження. Країнам, які не так давно стали на шлях побудови правової, демократичної і соціальної держави, безперечно, вкрай необхідно імплементувати норми стосовно свободи переконань і вільного їх вираження, визнані міжнародним співтовариством стандартами, до національного законодавства, і, відповідно, створити дієвий механізм їх реалізації для того, щоб окреслені норми мали не лише декларативний характер, а і потужний вплив на уряди тих держав, які приєдналися до відповідних міжнародних договорів і, відтак, взяли на себе відповідальність перед світовим співтовариством за втілення міжнародних стандартів у забезпеченні свободи переконань і вільного їх вираження в окремій країні. На думку П.М. Рабіновича, зміст поняття “свобода думки і слова” полягає у тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися власних думок, відображати об'єктивну дійсність у власних уявленнях, публічно висловлювати ці матеріалізовані у мові відображення як погляди і переконання [1].

Вперше право на свободу переконань і на вільне їх вираження було закріплене у проголошеній Організацією Об'єднаних Націй 1948 р. Загальній декларації прав людини (ст. 19), що містить сутність свободи переконань і вільного їх вираження: “Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів” [2]. Однак, як зазначають вчені, закріплені в Декларації права і свободи, зокрема і свобода переконань та їх вільне вираження, не є абсолютними через те, що п. 2 ст. 29 Декларації дозволяє їх обмежувати “...кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві” [2]. Слід зазначити, що Декларація, яка є резолюцією і тому відповідно до Статуту ООН має не зобов'язуючий, а рекомендаційний характер, стала основою діяльності ООН, оскільки після масових порушень проголошених у ній прав у період до і під час Другої світової війни, формалізувала перше узгоджене на міжнародному рівні визначення прав людини.

Наступним кроком світової спільноти щодо забезпечення і розвитку прав людини та основоположних свобод стало прийняття Радою Європи 1950 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Слід зазначити, що для країн, які прагнуть стати членом Ради Європи, обов'язковою умовою є ратифікація та імплементація норм Конвенції у національне законодавство, що є юридично обов'язковим договором для них.

Розвиваючи положення Декларації щодо свободи вираження поглядів, у ст. 10 Конвенції, з одного боку, визнається право кожного “...на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів...”, а з іншого, – визначає і конкретизує застереження, коли в його забезпечення має право втрутитися держава: державі надається право вживати

такі формальності, умови, обмеження або санкції, що “встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [3]. У такий спосіб визначено три підстави, за наявності яких держава може вживати передбачених законом заходів: зазначені застереження мають бути передбачені законом; переслідувати одну із зазначених цілей і бути визнані необхідними у демократичному суспільстві.

Одним із головних досягнень Конвенції стало створення інституту контролю в межах Ради Європи відповідно до ст. 19 – Європейського суду з прав людини (Страсбург). Держави – учасниці Ради Європи мають визнавати юрисдикцію Європейського суду з прав людини обов'язковою з питань тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини та протоколів до неї у випадках, що передбачають порушення в країні положень цих договорів. Скарги до Європейського суду з прав людини подаються у випадках, якщо всі можливості захисту в країні вичерпані. Суд, розглядаючи справи про порушення положень ст. 10 Конвенції, розтлумачив, що свобода вираження поглядів як одна з основних опор демократичного суспільства, містить в собі не лише виявлення поглядів через мовні засоби, а також за допомогою малюнків, друкованих засобів, теле- і радіомовлення, вистав, фільмів, електронних систем, реклами, дій, вчинених з наміром висловити позицію чи подати інформацію. У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини може зобов'язати конкретну державу – члена Ради Європи переглянути певні судові рішення, рекомендувати змінити норми національного законодавства, які порушили права конкретних осіб.

Згодом між державами під час імплементації ст. 19 Загальної декларації виникли певні непорозуміння: одні країни звинувачували інші у забороні для своїх громадян вільно отримувати і поширювати інформацію, на що отримали від них у відповідь обґрунтування правомірності захисту своїх громадян від пропаганди війни, фашизму, насильства, порнографії, що поширюються за кордоном [4, с. 29–30]. Саме з цієї причини Генеральною Асамблеєю ООН 1966 р. було прийнято Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (набув чинності 1976 р.), у ст. 19 якого, зберігаючи загальне право кожного безперешкодно дотримуватися своїх поглядів, право шукати, одержувати і поширювати різноаспектну інформацію та ідеї в будь-якій формі (усно, письмово), було додано норму про те, що користування цими правами покладає на людину особливі обов'язки і особливу відповідальність.

Крім того, ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює для держав-учасниць заборону своїми законами будь-яку форму пропаганди війни, а також розпалювання національної, расової чи релігійної ненависті, якщо воно являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства проти людей. Для контролю за належним дотриманням норм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права відповідно до ст. 28 створено Комітет ООН з прав людини (Нью-Йорк, Женева), що має повноваження розглядати заяви від окремих осіб, які стали жертвами порушення прав, закріплених у МПГПП, зокрема і прав, передбачених ст. 19. Щоправда, як і в Європейському суді з прав людини, важливий аспект в діяльності Комітету полягає у тому, що людина має вичерпати всі засоби правового захисту у власній державі перед надсиланням претензії Комітету ООН з прав людини. Комітет здійснює контроль за виконанням державами своїх зобов'язань у вигляді вивчення

доповідей держав про виконання ними положень МПГПП, прийняття індивідуальних заяв від громадян про порушення їх прав. Останніми роками спостерігається тенденція до вивчення комітетами ситуацій у державах, не лише на підставі доповідей, підготовлених і наданих державними органами влади, а й завдяки інформації неурядових організацій про стан прав людини в країні, що в багатьох випадках є незалежною і часто відмінною від бачення ситуації представниками органів державної влади. Це, безумовно, сприяє більш глибокому і всебічному вивченню стану справ у тій країні, яка звітує. Комітети надсилають повідомлення про дотримання державами відповідних положень МПГПП для підготовки щорічної доповіді про стан справ людини у світі для Генеральної Асамблеї ООН. У системі ООН відповідно до Факультативного протоколу № 1 до МПГПП працює також захист прав людини у формі прийняття від громадян заяв. Таким засобом захисту може скористатися безпосередньо постраждалий від порушень прав людини або його представник, якщо країна мешкання ратифікувала і МПГПП, і цей протокол. Так, громадяни України, яка ратифікувала МПГПП 23 березня 1976 р., а зазначений Протокол – 25 жовтня 1991 р., мають право звертатися з індивідуальними заявами про порушення прав, гарантованих Пактом і Протоколом, до Комітету ООН з прав людини.

У системі органів ООН з 1993 р. діє Спеціальний доповідач з питань про заохочення і захист прав, зокрема на свободу переконань та їх вільне вираження, який має важливі особливі повноваження, серед яких – аналіз одержуваних повідомлень з метою виявлення тенденцій, підготовка регулярних доповідей, написання закликів і листів з метою залучення уваги міжнародного співтовариства до окремих напрямів політики та практики, що впливають на стан справ щодо поваги права на свободу вираження переконань. Зазвичай Спеціальний доповідач вивчає повідомлення, що направляються йому з різних джерел – від урядів, міжнародних, регіональних, національних і місцевих неурядових організацій, асоціацій з усіх регіонів світу для того, щоб звертати увагу Ради з прав людини та Верховного комісара ООН з прав людини на такі ситуації і випадки, що стосуються права на свободу переконань і їх вільне вираження, які викликають особливо серйозну стурбованість.

Під час Саміту глав держав та урядів 2005 р. у Нью-Йорку було ухвалено рішення про створення ще одного органу ООН у галузі прав людини – Ради ООН з прав людини (РПЛ), у межах реалізації якого 2006 р. 60 сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила резолюцію 60/251 [5]. Відповідно до резолюції головною метою РПЛ є сприяння загальній повазі і захисту всіх прав людини і основних свобод для всіх без будь-яких відмінностей і на справедливій та рівній основі (п. 2); вона має розглядати ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі і систематичні порушення, і робити за ними свої рекомендації, а також сприяти ефективній координації та інтеграції діяльності, що стосується прав людини, у межах системи ООН (п. 3). Основою цієї системи є принципи універсальності, неупередженості, об'єктивності та невивірковості, конструктивного міжнародного діалогу та співробітництва з метою сприяння заохочення і захисту всіх прав людини, серед яких і свобода переконань, і вільне їх вираження (п. 4), унікальною особливістю є безпосередній доступ членів РПЛ до інформації через підтримання контактів з урядами та іншими зацікавленими сторонами, зокрема, діяти в галузі прав людини у тісній співпраці з урядами, регіональними організаціями, національними установами з прав людини і громадянським суспільством (п. 5h). До того ж, у межах Ради на основі принципу рівних підходів та критеріїв до усіх без винятку країн функціонує механізм Універсального

періодичного огляду (УПО), за допомогою якого проводиться огляд виконання всіма державами-членами ООН їхніх зобов'язань у галузі прав людини, що дозволило розв'язати низку проблем щодо порушень прав людини впродовж першого циклу (2006–2011 рр.) У травні 2012 р. розпочався другий цикл Універсального періодичного огляду.

У Договорі про ЄС згідно зі змінами, внесеними Лісабонським договором, що набув чинності 2009 р., було внесено поправку, за якою Хартія Європейського Союзу про основні права [5, с. 302–314] з 1 грудня 2009 р. стала юридично обов'язковим документом для всіх країн ЄС (із певними застереженнями стосовно окремих країн – Великобританії, Польщі, Чехії). У частині першій ст. 11 Хартії “Свобода вираження своєї думки і свобода інформації”, як і ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, закріплено: “кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від державних кордонів”. У частині другій, крім власне свободи, має гарантуватися і плюралізм, тобто різноманіття: “дотримуються свобода і плюралізм засобів масової інформації”. Таким чином, важливий аспект позитивних зобов'язань держав щодо сприяння свободі вираження переконань полягає у необхідності розвитку плюралізму та забезпечення рівного доступу до інформації для всіх.

Окремі науковці вважають Хартію “...більш сучасним інструментом охорони прав людини порівняно з Конвенцією, прийнятою більш ніж півстоліття тому, ... містить не тільки права особистого і політичного характеру, а також процесуальні гарантії цих прав... регулює економічні, соціальні права і деякі права четвертого покоління... враховує науково-технічний прогрес і закріплює права, пов'язані з біомедициною і репродукцією” [7]. Поза сумнівом, Хартія містить значно розширений перелік прав і свобод людини, враховуючи виклики сучасного стану громадянського суспільства. Проте виникають обґрунтовані сумніви щодо процесуальних гарантій цих прав, оскільки в Хартії не передбачений контрольний механізм, як, приміром, Європейський суд, створений відповідно до Європейської конвенції.

Загалом у світі існує розгалужена система з кількох десятків універсальних і регіональних міжнародних органів із прав людини з різним обсягом компетенції [8], зокрема, найвідоміші з них: система захисту прав людини ООН (квазісудові та конвенційні органи); регіональні: європейська система захисту прав людини, африканська система захисту прав людини, міжамериканська система захисту прав людини; системи національних механізмів захисту прав людини та ін. Найбільш розгалуженою і всеохоплюючою є система захисту прав людини ООН (див. схему).

Отже, розглянувши міжнародні системи стосовно забезпечення свободи вираження переконань, можна констатувати, що найдієвішим органом є Європейський суд з прав людини. Проте слід зауважити, що, як і Комітет ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питань про заохочення і захист прав, Рада ООН з прав людини та ін., є лише додатковими до національних судів інститутом захисту конвенційних прав і свобод, оскільки звернутися до міжнародних органів можливо лише після того, як вичерпано всі засоби правового захисту у своїй країні. Отже, відповідно до актуальних сучасних викликів стосовно забезпечення свободи вільного вираження переконань у державах потрібно розробити комплексний підхід, що містив би такі елементи: імплементація міжнародних стандартів у національні законодавства; створення дієвого механізму для їх

Органи ООН із забезпечення прав людини

Органи ООН із забезпечення прав людини – це різноманітні міжнародні і регіональні комітети, комісії, суди, передбачені міжнародними (регіональними) договорами, угодами, конвенціями з метою нагляду, застосування і розробки міжнародних правових інструментів

забезпечення; реформування державних органів виконавчої влади, судової системи, прокуратури і правоохоронних органів, в основу діяльності яких слід покласти демократичні принципи: верховенство права, поділ влади, законність, гласність, принцип виборності основних органів державної влади, плюралізм, непорушність прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рабінович П.М. Європейська конвенція з прав людини : особливості її тлумачення // П. Рабінович, С. Федик // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 86–91.
2. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. – К., 1992.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 // Голос України від 10.01.2001. – № 3.
4. Рихтер А.Г. Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики : учеб. пособ. / А.Г. Рихтер. – Изд. ЮНЕСКО. – М., 2011.
5. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей/ 60/251. Совет по правам человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.elibrary.humanrightshouse.org/library/doc1/arh/11.pdf>.
6. Хартия основных прав Европейского союза (принята в г. Ницце 07.12.2000) // Московский журнал международного права. – 2003. – № 2.
7. Шишкова Н. Хартия основных прав Европейского Союза и проблемы її конституційного розвитку / Н. Шишкова // Юридичний журнал. – 2004. – № 11.
8. Буроменський М.В. Міжнародне право: навч. посіб. / Буроменський М.В., Кудас І.Б., Маєвська А.А., Семенов Б.С., Стешенко В.С. ; М.В. Буроменський (заг. ред.). – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.

Отримано 16.09.2013